

MAŁGORZATA MATERNIAK-PAWŁOWSKA (Poznań)

Struktura polskich sądów powszechnych w latach 1917 – 1928

Pod pojęciem struktury sądów powszechnych należy rozumieć przede wszystkim ich hierarchię i wzajemne usytuowanie w ramach całego systemu sądowego, a także wewnętrzną budowę sądów oraz rozmieszczenie na obszarze państwa poszczególnych okręgów sądowych. Zagadnienia te stanowią integralną część problematyki ustroju sądownictwa.

Okres pierwszego dziesięciolecia II Rzeczypospolitej był zarówno pod względem ustroju sądownictwa powszechnego, jak i w zakresie występującej struktury sądów niejednolity. Można wyróżnić w nim co najmniej dwa podstawowe podokresy: pierwszy – od początku powstania sądownictwa polskiego (który datuje się jeszcze na rok 1917) do czasu przejścia wymiaru sprawiedliwości w poszczególnych dzielnicach pod bezpośredni zarząd ministra sprawiedliwości, tj. do roku 1922 włącznie i drugi – od roku 1923 do momentu wejścia w życie rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 r., zawierającego Prawo o ustroju sądów powszechnych, tj. do dnia 31 grudnia 1928 r.¹ Pierwszy okres, przypadający na lata formowania się granic Polski, charakteryzował się dużą płynnością i zmiennością form organizacyjnych i ustrojowych. Dopiero po ostatecznym ustaleniu kształtu terytorialnego II Rzeczypospolitej oraz po przejęciu, na wszystkich jej obszarach, zarządu wymiaru sprawiedliwości przez władze polskie, nastąpiła pewna stabilizacja struktury sądów powszechnych. Całe omawiane dziesięciolecie cechowała jednak niejednorodność ustroju sądownictwa, co wyrażało się w występowaniu odmiennych nieco struktur sądów na poszczególnych ziemiach II Rzeczypospolitej.

System sądowy w pierwszym dziesięcioleciu istnienia II Rzeczypospolitej opierał się głównie na regulacjach prawnych byłych państw zaborczych.

---

¹ Zob. L. Oxińska-Szcześniakowa i E. Czajkowski, *Okręgi Sądowe Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1931, s. 1.

Regulacje te były następnie zmieniane i dostosowywane przez polskiego ustawodawcę do potrzeb państwa polskiego, natomiast podstawy ustrojowe stworzyła konstytucja marcowa z 1921 roku. System sądowy funkcjonował jako czteroszczeblowy, co było naturalną konsekwencją trójinstancyjności środków odwoławczych oraz podziału sądów pierwszej instancji na sądy dla spraw drobniejszych i spraw ważniejszych. Na najwyższym szczeblu działał Sąd Najwyższy, powołany już na początku 1919 roku² i zastępujący sądy najwyższe państw zaborczych; poniżej – sądy apelacyjne i sądy okręgowe, których organizacja i sposób funkcjonowania były zbliżone w poszczególnych byłych dzielnicach. Najistotniejsze różnice istniały na szczeblu sądów najniższych. W byłym zaborze rosyjskim były to sądy pokoju, w byłym zaborze austriackim i pruskim oraz na terenie województwa śląskiego – sądy powiatowe. Dodatkowo na obszarze b. zaboru pruskiego i województwa śląskiego funkcjonowały przy sądach powiatowych lub zamiast nich tak zwane sądy ławnicze oraz sądy pokoju.

Na terenie byłego Królestwa Polskiego działały już od dnia 1 września 1917 roku cztery kategorie sądów zwyczajnych: sądy pokoju, sądy okręgowe, i sądy apelacyjne i Sąd Najwyższy. Sądy te, powołane przez Przepisy tymczasowe o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim, nosiły nazwę sądów królewsko-polskich³. Nazwa przetrwała do czasu odzyskania niepodległości, kiedy to sądy królewsko-polskie zostały przemianowane, dekretem Tymczasowego Naczelnika Państwa z dnia 22 listopada 1918 r., na działające w imieniu Republiki Polskiej⁴. Stworzona jeszcze w roku 1917 struktura sądów powszechnych, działających na terenie byłego Królestwa Polskiego, pozostała nie zmieniona również w niepodległym już państwie, jednak postanowienia określające składy i komplety orzekające tych sądów nie utrzymały się długo. Zmieniły je, częściowo merytorycznie, zaś formalnie w całości, przepisy ustawy z dnia 18 marca 1921 r., wydane dla okręgów sądów apelacyjnych: warszawskiego i lubelskiego⁵. Pierwsze uregulowanie dotyczące siedzib i okręgów sądowych zostało wydane jeszcze w 1917 r.⁶ Siedzibą Sądu Najwyższego ustanowiono wówczas Warszawę, określenie siedzib i okręgów sądów ape-

---

² Dekret z dnia 8 lutego 1919 r. w przedmiocie ustroju Sądu Najwyższego (Dz. U. 1919 r., Nr 15, poz. 199). Formalnie Sąd Najwyższy powołany został już wcześniej, na mocy art. 8 Przepisów tymczasowych o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim (Dz. Urz. Dep. Spr. Tymczasowej Rady Stanu z dnia 19 sierpnia 1917 r., Nr 1) i rozpoczął swoją działalność, podobnie jak pozostałe sądy królewsko-polskie w dniu 1 września 1917 r. Przepisy tymczasowe określiły jego strukturę organizacyjną oraz właściwość tylko w sposób ogólnikowy i ostateczny kształt organizacyjny sąd ten uzyskał dopiero w 1919 roku, na podstawie wskazanego dekretu.

³ Dz. Urz. Dep. Spr. Tymczasowej Rady Stanu z dnia 19 sierpnia 1917 r., Nr 1.

⁴ Dekret Tymczasowego Naczelnika Państwa o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej (Dz. P. P. P. 1918 r., Nr 17, poz. 41).

⁵ Ustawa w przedmiocie niektórych zmian w przepisach tymczasowych o urządzeniu sądownictwa w b. Królestwie Polskim (Dz. U. 1921 r., Nr 30, poz. 172).

⁶ Przepisy tymczasowe o dyslokacji sądów królewsko-polskich (Dz. Urz. Dep. Spr. Tymczasowej Rady Stanu z dnia 18 sierpnia 1917 r., Nr 1).

lacyjnych pozostawiono Tymczasowej Radzie Stanu, natomiast sądy pokoju zachowały siedziby i okręgi dotychczas urzędujących sądów pokoju i gminnych. W dniu otwarcia sądów królewsko-polskich, tj. dnia 1 września 1917 r. istniała w związku z tym następująca sieć sądów: Sąd Najwyższy w Warszawie, dwa sądy apelacyjne – w Warszawie i Lublinie, 15 sądów okręgowych⁷ oraz 437 sądów pokoju⁸. Okręgi sądów apelacyjnych i okręgowych były konstruowane w taki sposób, iż nie przekraczały granicy między obszarem okupacyjnym niemieckim a austro-węgierskim. Okręgi obu sądów apelacyjnych nie obejmowały jednak wszystkich powiatów Królestwa Polskiego, poza ich zasięgiem pozostawały bowiem powiaty byłej guberni suwalskiej i 4 powiaty byłej guberni siedleckiej⁹. Na początku 1918 roku, w celu odciążenia sądu okręgowego w Lublinie, utworzony został dodatkowo królewsko-polski sąd okręgowy w Zamościu¹⁰. Po usunięciu obu okupacji z terytorium Królestwa Polskiego w listopadzie 1918 roku, władze polskie wydały nowe przepisy dotyczące rozmieszczenia sądów powszechnych. Przepisy tymczasowe o dyslokacji sądów królewsko-polskich zostały uchylone w całości dekretem Tymczasowego Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r.¹¹ Na mocy tego dekretu siedzibą Sądu Najwyższego pozostała Warszawa, zachowano również dotychczasowe siedziby i okręgi sądów apelacyjnych, okręgowych i pokoju. Tworzenie nowych i zmiany dotychczasowych siedzib i okręgów sądów apelacyjnych i okręgowych pozostawiono uchwałom Rady Ministrów wydawanym na wniosek ministra sprawiedliwości, zaś sądów pokoju – zarządzeniom ministra sprawiedliwości. W wyniku objęcia przez polskie władze części byłych guberni: suwalskiej i siedleckiej oraz tzw. okręgu białostockiego, utworzone zostały trzy nowe sądy okręgowe: w Białej Podlaskiej¹², Suwałkach¹³ i Białymstoku¹⁴, które włączono do okręgu Sądu Apelacyjnego w Warszawie. Kolejne zmiany

⁷ W okręgu Sądu Apelacyjnego w Lublinie działały sądy okręgowe w: Kielcach, Lublinie, Piotrkowie i Radomiu; zaś w okręgu Sądu Apelacyjnego w Warszawie – sądy okręgowe w: Częstochowie, Kaliszu, Łomży, Łowiczu, Łodzi, Mławie, Płocku, Siedlcach, Sosnowcu, Warszawie i Włocławku (Dz. Urz. Dep. Spr. Tymczasowej Rady Stanu z dnia 19 sierpnia 1917 r., Nr 1, s. 59–61).

⁸ Zob. Dz. Urz. Dep. Spr. Tymczasowej Rady Stanu z dnia 19 sierpnia 1917 r., Nr 1, s. 59–61. Szczegółowy wykaz składu osobowego sądów królewsko-polskich na dzień 1 września 1917 r. zawiera tekst: *Wznowienie sądownictwa państwowego polskiego (Pięciolecie 1917–1922)*, Warszawa 1923 r., s. 32–47.

⁹ Powiaty te stanowiły tzw. „etapy”, nie podlegające kompetencji Tymczasowej Rady Stanu, a później Rady Regencyjnej. Zob. L. *Oxińska-Szcześniakowa* i E. *Czajkowski*, op.cit. Warszawa 1931 r., s. 2.

¹⁰ Utworzony został reskryptem Rady Regencyjnej (bez daty), natomiast przepisy wykonawcze do tegoż reskryptu zostały uchwalone na posiedzeniu Rady Ministrów w dniu 30 kwietnia 1928 r. (Dz. P. Król. Pol. Z dnia 15 maja 1918 r., Nr 5, poz. 11 i 12).

¹¹ Dz. P. P. P. 1919 r., Nr 14, poz. 170.

¹² Dekret Tymczasowego Naczelnika Państwa z dnia 24 grudnia 1918 r. (Dz. P. P. P. 1919 r., Nr 1, poz. 77).

¹³ Dekret Tymczasowego Naczelnika Państwa z dnia 16 stycznia 1919 r. (Dz. P. P. P. 1919 r., Nr 8, poz. 115).

¹⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 lipca 1919 r. (Dz. P. P. P. 1919 r., Nr 58, poz. 352).

w rozmieszczeniu sądów powszechnych w byłym Królestwie Polskim nastąpiły dopiero w 1922 roku. Zmieniono wówczas granice okręgów sądów apelacyjnych oraz zniesiono dwa sądy okręgowe: w Częstochowie i Łowiczu¹⁵.

Na terenie tzw. Ziem Wschodnich, czyli obszarze czterech województw: wołyńskiego, poleskiego, nowogrodzkiego i wileńskiego, kształtowanie się polskiego systemu sądowego były szczególnie skomplikowane i długotrwałe. W okresie przejściowym, tj. do momentu ich ostatecznego przyłączenia do niepodległego państwa polskiego, ustroj sądowy regulowały rozmaite akty prawne, pochodzące od różnych, aktualnie sprawujących władze organów. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 15 maja 1919 r. o urządzeniu ogólnego sądownictwa¹⁶ powoływało, na zajętych przez wojska polskie obszarach wschodnich, podlegających Komisarzowi Generalnemu: sędziów pokoju, sądy okręgowe oraz Sąd Apelacyjny. Oznaczenie okręgów i siedzib sądów należało do Komisarza Generalnego, mógł on jednak powierzyć oznaczenie okręgów i siedzib sędziów pokoju prezesowi Sądu Apelacyjnego lub prezesowi sądu okręgowego. Sąd Apelacyjny w Wilnie został otwarty w dniu 26 września 1919 r. i do jego właściwości terytorialnej zaliczono cały obszar podległy władzy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich¹⁷. Sądy okręgowe zostały otwarte w następującej kolejności: w Wilnie – 15 czerwca 1919 r., w Grodnie – 30 czerwca 1919 r., w Łucku – 19 września 1919 r. i w Mińsku Litewskim – 25 października 1919 r.¹⁸ Wskazane przepisy wprowadziły tylko pierwszą instancję oraz instancję apelacyjną, nie zawierały natomiast wzmianki na temat instancji kasacyjnej. Kwestią rozpoznawania spraw kasacyjnych od wyroków sądów kresowych, zajął się Sąd Najwyższy w Warszawie w dniach 6, 13 i 20 grudnia 1919 r.¹⁹ i w konsekwencji uznał za możliwe przyjęcie pod swoje rozpoznanie skarg od wyroków sądów Ziem Wschodnich. Orzeczenie Sądu Najwyższego nie zostało jednak wprowadzone w życie. Sekcja Sprawiedliwości Komisariatu Generalnego Ziem Wschodnich uznała za wskazane powołanie do życia Sądu Najwyższego w Wilnie. Rozkaz Wodza Naczelnego z dnia 6 lipca 1920 r.²⁰ w przed-

¹⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 1921 r. w przedmiocie zmiany właściwości terytorialnej sądów apelacyjnych i sądów okręgowych na terenie b. Królestwa Polskiego (Dz. U. 1922 r., Nr 1, poz. 21).

¹⁶ Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich o urządzeniu ogólnego sądownictwa na obszarach wschodnich, podlegających Komisarzowi Generalnemu Ziem Wschodnich (Dz. Urz. Zarz. Cyw. Ziem Wsch. z dnia 24.06.1919 r., Nr 4, poz. Nr 22).

¹⁷ Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich o utworzeniu Sądu Apelacyjnego w Wilnie (Dz. Urz. Zarz. Cyw. Ziem Wsch. 1920 r., poz. 142).

¹⁸ Zasięg terytorialny okręgów sądów okręgowych ulegał zmianom, w zależności od aktualnej sytuacji na froncie. Zob. L. Oxińska-Szcześniakowa i E. Czajkowski, op. cit. Warszawa 1931 r., s. 4-5.

¹⁹ „Kwartalnik prawa cywilnego i karnego”, zesz. 1, 1920 r., s. 47.

²⁰ Naczelne Dowództwo stanowiło władzę powołującą i przełożoną dla Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, a później również dla Zarządu Cywilnego Ziem Wołyń i Frontu Podolskiego.

miocie utworzenia tegoż sądu nie został jednak wykonany z powodu wypadków wojennych²¹.

Następnie rozkazem Wodza Naczelnego z dnia 15 października 1920 r.²² powołano do życia formalnie nową, odpowiadającą jednak w rzeczywistości dotychczasowej, strukturę sądów. Składała się ona z sądów pokoju, sądów okręgowych i Sądu Apelacyjnego, odpowiadających pod względem właściwości sądom powołanym przez byłego Komisarza Generalnego²³. Rozkaz przewidywał również otwarcie Sądu Kasacyjnego dla terenów Przyfrontowych. Po zawarciu traktatu o preliminaryjnym pokoju, wobec podporządkowania Ziem Wschodnich Radzie Ministrów i Sejmowi Rzeczypospolitej Polskiej, Sąd Kasacyjny dla Ziem Wschodnich nie został powołany do życia, gdyż sądy kresowe zostały objęte nadzorem kasacyjnym Sądu Najwyższego w Warszawie. Litwa Środkowa, funkcjonująca w warunkach pozornej niezawisłości państwowej, stworzyła własną Izbę Kasacyjną, która rozpoznawała skargi kasacyjne od wyroków Sądu Apelacyjnego aż do momentu przyłączenia Wilna do Rzeczypospolitej. W wykonaniu rozkazu Wodza Naczelnego z dnia 15 października 1920 r., Minister Spraw Wewnętrznych postanowił utworzyć Sąd Apelacyjny na Terenach Przyfrontowych i Etapowych z tymczasową siedzibą w Warszawie i wyznaczył jego otwarcie na dzień 1 grudnia 1920 r.²⁴ Do właściwości terytorialnej tego sądu należeć miał cały obszar podległy Zarządowi Terenów Przyfrontowych i Etapowych. Na ten sam dzień wyznaczono otwarcie sądów okręgowych w Grodnie, Łucku, Pińsku i Wilejce²⁵. Jeszcze w trakcie trwających prac przygotowawczych związanych z uruchomieniem sądów, nastąpiła kolejna zmiana organizacyjna w zarządzie Ziem Wschodnich, tj. zniesiony został z dniem 27 listopada 1920 r. Tymczasowy Zarząd Terenów Przyfrontowych i Etapowych. Nastąpił jeden z najtrudniejszych momentów dla sądownictwa kresowego, który został przełamany dopiero z chwilą wydania w dniu 4 lutego 1921 r. ustawy o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach przyłączonych do Rzeczypospolitej mocą traktatu w Rydze. Wówczas dopiero, co jest oczywiste, możliwe było wprowadzenie formuły, określającej iż sądy kresowe wydają wyroki w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej²⁶; rozciągnięto też na Ziemie Wschodnie (województwa: nowogrodzkie, poleskie i wołyńskie) szereg przepisów

---

²¹ K. Petruszewicz, *Dziesięciolecie sądownictwa polskiego na Ziemiach Wschodnich*, Wilno 1929 r., s. 7.

²² Dz. Urz. Zarz. Ter. Przyfr. i Etap. 1920 r., Nr 2, poz. 9.

²³ Patrz również rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych w przedmiocie wymiaru sprawiedliwości na Terenach Przyfrontowych i Etapowych z dnia 5.11.1920 r. (Dz. Urz. Zarz. Ter. Przyf. i Etap. z 1920 r., Nr 3, poz. 20).

²⁴ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych w przedmiocie utworzenia Sądu Apelacyjnego na terenach Przyfrontowych i Etapowych i Sądów Okręgowych w Grodnie, Łucku, Pińsku i Wilejce (Dz. Urz. Zarz. Ter. Przyf. i Etap. z 1920 r., Nr 3, poz. 21).

²⁵ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych w przedmiocie ustanowienia etatów określilo szczegółowo stan etatów dla wszystkich powyższych sądów (Dz. Urz. Zarz. Ter. Przyf. i Etap. z 1920 r., Nr 3, poz. 22).

²⁶ Dz. U. 1921 r., Nr 29, poz. 166.

prawnych obowiązujących w innych dzielnicach Rzeczypospolitej, w tym między innymi dekret o ustroju Sądu Najwyższego²⁷ oraz dekret o rozmieszczeniu sądów²⁸. Z dniem 1 lipca 1922 r. zniesiony został Sąd Apelacyjny Ziem Wschodnich (mający swoją siedzibę w Warszawie przy ul. Nowy Świat, a następnie przy ul. Przejazd), zaś kresowe sądy okręgowe włączono częściowo do okręgu Sądu Apelacyjnego w Wilnie i częściowo do okręgu Sądu Apelacyjnego w Lublinie²⁹. Personel zlikwidowanego Sądu Apelacyjnego Ziem Wschodnich został przydzielony w większości do innych sądów.

Po przyłączeniu do Rzeczypospolitej w 1922 r. Litwy Środkowej, sądownictwo kresowe znalazło się wreszcie w stanie pewnej stabilizacji. Aż do momentu unifikacji ustroju sądownictwa nie wprowadzono już zasadniczych zmian organizacyjnych.

Ustrój sądownictwa powszechnego w byłym zaborze austriackim w swoim zasadniczym kształcie unormowany był przez przepisy austriackie³⁰, zmodyfikowane jedynie w pewnym zakresie przez polskie uregulowania, w tym przez najważniejszy dekret w przedmiocie zmian w urządzeniach wymiaru sprawiedliwości z dnia 8 lutego 1919 r.³¹ Zgodnie z treścią powyżej wskazanych przepisów na system sądów powszechnych w byłym zaborze austriackim w latach 1919-1928 składały się: sądy powiatowe jako sądy I instancji, sądy okręgowe (dawne sądy obwodowe i krajowe) orzekające w I lub II instancji, sądy apelacyjne (dawne sądy krajowe wyższe) oraz Sąd Najwyższy w Warszawie, który zajął miejsce Najwyższego Trybunału Sądowego i Kasacyjnego w Wiedniu. Austriackie uregulowania dotyczące tworzenia siedzib sądów zostały zawarte w ustawie z dnia 11 czerwca 1868 r. w przedmiocie dyslokacji sądów³² i bez większych zmian obowiązywały na omawianym obszarze w pierwszym dziesięcioleciu II Rzeczypospolitej³³. Pierwszy opubli-

---

²⁷ Dekret o ustroju Sądu Najwyższego (Dz. P. P. P. 1919 r., Nr 15, poz. 199).

²⁸ Dekret o dyslokacji sądów (Dz. P. P. P. 1919 r., Nr 14, poz. 170).

²⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów o zniesieniu Sądu Apelacyjnego Ziem Wschodnich oraz o dyslokacji sądów w okręgach sądów apelacyjnych w Wilnie i Lublinie (Dz. U. 1922, Nr 47, poz. 415).

³⁰ Do najważniejszych aktów prawnych austriackich należały: państwowa ustawa zasadnicza o władzy sędziowskiej z dnia 20 grudnia 1867 r., ustawa o traktowaniu dyscyplinarnym urzędników sędziowskich z 21 maja 1868 r., ustawa o wykonywaniu sądownictwa i właściwości sądów zwyczajnych w sprawach cywilnych czyli norma jurysdykcyjna wraz z ustawą zaprowadzającą z dnia 1 sierpnia 1895 r., ustawa organizacyjna sądowa z 27 listopada 1896 r., rozporządzenie austriackiego Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 maja 1897 r. zawierające instrukcję dla sądów, ustawa z dnia 24 lutego 1907 r. o wykonywaniu sądownictwa w wyższych sądach krajowych i w Najwyższym Trybunale Sądowym i Kasacyjnym, cesarskie rozporządzenie z dnia 1 czerwca 1914 r. o zmianach postępowania w sprawach cywilnych czyli nowela o ulżeniu sądom, które zmieniało między innymi przepisy austriackiej ustawy organizacyjnej sądowej z 1896 r.

³¹ Dz. P. P. P. 1919 r., Nr 15, poz. 200.

³² Austr. Dz. U. P. 1868 r., Nr 59.

³³ Niewielkie zmiany, głównie ze względów oszczędnościowych, nastąpiły w 1922 r., kiedy to zlikwidowano kilka sądów powiatowych, a niektórym zmieniono granice okręgów. Zob. L. Oxińska-Szcześniakowa i E. Czajkowski, op. cit. Warszawa 1931 r., s. 9.

kowany w 1923 r.³⁴ wykaz sądów Rzeczypospolitej Polskiej wskazywał na istnienie w dalszym ciągu na obszarze byłego zaboru austriackiego dwóch sądów apelacyjnych w Krakowie i Lwowie. W okręgu Sądu Apelacyjnego w Krakowie działało wówczas 6 sądów okręgowych – w Jaśle, Krakowie, Nowym Sączu, Rzeszowie, Tarnowie i Wadowicach oraz 55 sądów powiatowych, natomiast w okręgu Sądu Apelacyjnego we Lwowie – 11 sądów okręgowych – w Brzeżanach, Czortkowie, Kołomyży, Lwowie, Przemyślu, Samborze, Sanoku, Stanisławowie, Stryju, Tarnopolu i Złoczowie oraz 120 sądów powiatowych. Pewne przejściowe odmienności w ustroju sądownictwa powszechnego dotyczyły gmin spisko-orawskich. Na obszarze Spisza i Orawy dokonano przejścia wymiaru sprawiedliwości w 1920 r. na podstawie nie opublikowanego rozporządzenia³⁵. Zgodnie z nim wcielono cały obszar do okręgu Sądu Apelacyjnego w Krakowie, gminy orawskie do okręgu sądu powiatowego w Czarnym Dunajcu, a gminy spiskie do okręgu sądu powiatowego w Nowym Targu. Postanowiono, że roki sądowe odbywać się będą raz, względnie dwa razy w miesiącu w Jabłonce dla Orawy oraz w Łapszach Niżnych dla Spisza³⁶. Dopiero jednak rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 września 1922³⁷, sankcjonując nie opublikowane, choć faktycznie wykonywane rozporządzenie z 1920 r., rozciągnęło na obszary Spisza i Orawy szereg ustaw i rozporządzeń obowiązujących w okręgu Sądu Apelacyjnego w Krakowie, w tym dotyczące organizacji sądownictwa. W ten sposób ustrój sądownictwa na Spiszu i Orawie został zunifikowany z ustrojem obowiązującym w byłym zaborze austriackim. Aż do tego momentu obowiązywały dotychczasowe przepisy, o ile skutkiem zmienionych stosunków prawno-państwowych nie przestały obowiązywać³⁸.

Na obszarze byłej dzielnicy pruskiej, podobnie jak to miało miejsce w byłym zaborze austriackim, ustrój sądownictwa powszechnego w pierwszym dziesięcioleciu istnienia II Rzeczypospolitej był regulowany, co do swoich podstawowych założeń, przez ustawodawstwo pozaborcze³⁹. Wydano też szereg polskich przepisów zmieniających i uzupełniających prawo niemieckie i pruskie. Analiza ich treści skłania do wniosku, że autorom przyświecała idea jak najszybszego i najpełniejszego nawiązania do sądownictwa pozostałych dziel-

³⁴ Wykaz sądów Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. Urz. Min. Spr. 1923 r., Nr 7, str. 173-181).

³⁵ S. Gołąb, I. Rosenblüth, *Ustrój sądów powszechnych*, Warszawa 1929 r., s. 80.

³⁶ *Ustrój sądów cywilnych*, w: Prawa Państwa Polskiego, pod red. Jaworskiego, Zeszyt VII a, s. 219-220.

³⁷ Dz. U. 1922 r., Nr 90, poz. 833.

³⁸ Dz. U. 1921 r., Nr 89, poz. 657.

³⁹ Najistotniejsze znaczenie miała tutaj niemiecka ustawa o ustroju sądownictwa z dnia 27 stycznia 1877 r., zmieniona następnie i uzupełniona szeregiem ustaw, a zwłaszcza ustawą z dnia 17 maja 1898 r. w przedmiocie zmian ustawy o ustroju sądownictwa i procedury karnej oraz ustawą w przedmiocie zmian ustawy o ustroju sądownictwa i procedury cywilnej z dnia 1 czerwca 1909 r. Ważne regulacje zawierała też ustawa wykonawcza do niemieckiej ustawy o ustroju sądownictwa z dnia 24 kwietnia 1878 r.

nic polskich⁴⁰. Stanowiąca podstawę ustroju sądownictwa w byłej dzielnicy pruskiej niemiecka ustawa o ustroju sądownictwa z dnia 27 stycznia 1877 r., wprowadziła jednolitą organizację sądownictwa na obszarze całej Rzeszy Niemieckiej, rozróżniając następujące sądy zwyczajne: Amtsgerichte – co tłumaczono jako sądy okręgowe, Landgerichte – sądy ziemiańskie lub krajowe, Oberlandesgerichte – sądy nadziemiańskie lub wyższe sądy krajowe oraz jako najwyższą instancję Sąd Rzeszy w Lipsku, obejmujący swoją jurysdykcją całą Rzeszę Niemiecką. Rozporządzenie polskie z dnia 15 grudnia 1919 r.⁴¹ zmieniło nazwy powyżej wskazanych sądów, które odtąd nazywały się: sądami powiatowymi – w miejsce dotychczasowych sądów okręgowych – Amtsgerichte, sądami okręgowymi – w miejsce dotychczasowych sądów ziemiańskich lub krajowych – Landgerichte oraz sądami apelacyjnymi – zwanymi dotychczas nadziemiańskimi lub wyższymi sądami krajowymi – Oberlandesgerichte. Atrybucje Sądu Rzeszy Niemieckiej w Lipsku jako instancji kasacyjnej, rewizyjnej i zażaleniowej przeszły na mocy ustawy z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej⁴², na Sąd Najwyższy w Warszawie. Ustalenie poszczególnych okręgów sądowych w byłej dzielnicy pruskiej nastąpiło w dniu 15 grudnia 1919 r. rozporządzeniem o organizacji sądów w b. dzielnicy pruskiej⁴³. Zgodnie z ówczesnym wykazem sądów do okręgu Sądu Apelacyjnego w Poznaniu należało 5 sądów okręgowych: w Poznaniu, Bydgoszczy, Gnieźnie, Lesznie i Ostrowie oraz 50 sądów powiatowych; natomiast do okręgu Sądu Apelacyjnego w Toruniu (który został powołany do życia wskazanym rozporządzeniem) należały 4 sądy okręgowe – w Toruniu, Chojnicach, Grudziądzu i Starogardzie oraz 26 sądów powiatowych. Oficjalną datą powstania trzeciego, na ziemiach byłego zaboru pruskiego Sądu Apelacyjnego, który znalazł swoją siedzibę w Katowicach, był dzień 15 czerwca 1922 r. Sąd ten objął swoim zasięgiem całe województwo śląskie, zarówno polski obszar Górnego Śląska, jak i polską część Śląska Cieszyńskiego.

Ustrój sądownictwa śląskiego podlegał jeśli chodzi o część cieszyńską – prawodawstwu austriackiemu, natomiast w odniesieniu do części górnośląskiej – prawodawstwu niemieckiemu i pruskiemu. Najwyższą instancją sądową w województwie śląskim był wspomniany Sąd Apelacyjny w Katowicach⁴⁴. Jego wewnętrzną strukturę organizacyjną oparto na wzorach Sądów

---

⁴⁰ Wspomnieć tu należy przede wszystkim przepisy dotyczące organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej (między innymi ustawa z dnia 1.08.1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej – Dz. P. P. P. 1919 r., Nr 64, poz. 385), o urzędach i urzędnikach sądowych w b. dzielnicy pruskiej, o przejściu właściwości Sądu Kameralnego w Berlinie na Sąd Apelacyjny w Poznaniu, o senacie administracyjnym Sądu Apelacyjnego w Poznaniu, o urządzeniu sądów pokoju czy o rozmieszczeniu sądów.

⁴¹ Tygodnik Urzędowy 1919 r., Nr 70, str. 409.

⁴² Dz. P. P. P. 1919 r., Nr 64, poz. 385. Ustawę tę ogłoszono również w Tygodniku Urzędowym Nr 61 z 1919 r., s. 319.

⁴³ Tygodnik Urzędowy 1919 r., Nr 70, s. 410.

⁴⁴ Istniała też koncepcja ulokowania Sądu Apelacyjnego dla województwa śląskiego w Pszczynie.

Apelacyjnych w Poznaniu i Toruniu. Sąd Apelacyjny w Katowicach podlegał Sądowi Najwyższemu w Warszawie. W okresie międzywojennym był on najmniejszym sądem apelacyjnym w Polsce, gdyż należały do niego tylko dwa sądy okręgowe: katowicki i cieszyński. Zorganizowany od podstaw w 1922 r. Sąd Okręgowy w Katowicach zasięgiem swego działania obejmował górnośląską część województwa śląskiego i był największym sądem w Polsce, gdyż obejmował obszar zamieszkały przez ponad milion mieszkańców. Składał się z dwóch wydziałów cywilnych liczących łącznie siedem sekcji, wydziału handlowego, wydziału karnego składającego się z sześciu sekcji oraz wydziału karno-skarbowego. Sąd Okręgowy w Katowicach działał również poprzez swoje wydziały zamiejscowe utworzone przez resort sprawiedliwości jeszcze w 1922 r.: w Królewskiej Hucie (Chorzowie), Rybniku i Tarnowskich Górach. Miało to na celu odciążenie pracy sądu katowickiego, głównie w sprawach karnych, chociaż wydziały zamiejscowe w Rybniku i Tarnowskich Górach sporadycznie zajmowały się również sprawami cywilnymi. Sąd Okręgowy w Cieszynie, obejmujący swoim zakresem działania cieszyńską część województwa śląskiego, istniał już od 1859 r., jako Sąd Krajowy⁴⁵, natomiast po przejściu ziem Śląska Cieszyńskiego przez Polskę przekształcono go w polski organ wymiaru sprawiedliwości. Był on jednym z najmniejszych sądów okręgowych w Polsce z uwagi na to, że jego okręg jurysdykcyjny zamieszkiwało tylko około 190 tysięcy mieszkańców.

Pierwszy wykaz sądów Rzeczypospolitej Polskiej został ogłoszony w 1923 r.⁴⁶ i obrazuje strukturę sądów powszechnych w momencie, gdy zakończył się burzliwy etap kształtowania granic terytorium państwa. W tym okresie istniały: Sąd Najwyższy w Warszawie, 8 sądów apelacyjnych, 50 sądów okręgowych oraz łącznie 716 sądów powiatowych i sądów pokoju (często po dwa lub więcej w jednym powiecie)⁴⁷.

⁴⁵ *Województwo Śląskie (1922-1939)*, pod red. F. Serafina, Katowice 196 r., s. 428.

⁴⁶ Wykaz sądów Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. Urz. Min. Spr. 1923 r., Nr 7, s. 173–181).

⁴⁷ Struktura sądów wyglądała następująco:

- Sąd Najwyższy w Warszawie
- Sąd Apelacyjny w Katowicach i 2 sądy okręgowe w: Cieszynie i Katowicach oraz 16 sądów powiatowych
- Sąd Apelacyjny w Krakowie i 6 sądów okręgowych w: Jasle, Krakowie, Nowym Sączu, Rzeszowie, Tarnowie, Wadowicach i 55 sądów powiatowych
- Sąd Apelacyjny w Lublinie i 5 sądów okręgowych w: Kielcach, Lublinie, Łucku, Radomiu, Zamościu i 126 sądów pokoju
- Sąd Apelacyjny we Lwowie i 11 sądów okręgowych w: Brzeżanach, Czortkowie, Kołomyży, Lwowie, Przemyślu, Samborze, Sanoku, Stanisławowie, Stryju, Tarnopolu, Złoczowie i 120 sądów powiatowych
- Sąd Apelacyjny w Poznaniu i 5 sądów okręgowych w: Bydgoszczy, Gnieźnie, Lesznie, Ostrowie, Poznaniu i 50 sądów powiatowych
- Sąd Apelacyjny w Toruniu i 4 sądy okręgowe w: Chojnicach, Grudziądzu, Starogardzie, Toruniu i 26 sądów powiatowych
- Sąd Apelacyjny w Warszawie i 13 sądów okręgowych w: Białej, Białymstoku, Kaliszu, Łomży, Łodzi, Mławie, Piotrkowie, Płocku, Siedlcach, Sosnowcu, Suwałkach, Warszawie, Włocławku i 229 sądów pokoju

W latach 1923–1928 nastąpiły pewne zmiany w rozmieszczeniu sądów. Dotyczyły one głównie sądów pokoju i sądów powiatowych. W pierwszych latach tego okresu, ze względu na politykę oszczędnościową państwa⁴⁸, zlikwidowano niektóre z nich i przyłączono ich okręgi do okręgów sąsiednich sądów. Z dostosowywania struktury sądów do potrzeb ludności wynikały natomiast zmiany siedzib sądów pokoju i powiatowych, a także zmiany granic okręgów sądów pokoju, powiatowych, okręgowych i apelacyjnych. W końcowym okresie omawianego dziesięciolecia następowało łączenie sądów pokoju i sądów powiatowych, istniejących w jednej miejscowości w jeden wieloosobowy sąd pokoju czy powiatowy, bez zmniejszania wszakże ilości etatów sędziowskich. Kompletna reorganizacja okręgów sądów pokoju nastąpiła w 1926 r. na terenie niektórych powiatów należących do okręgów sądów okręgowych w Grodnie i Nowogrodku oraz we wszystkich powiatach należących do okręgu sądu okręgowego w Wilnie. Dotychczas istniejące sądy pokoju zostały zniesione, a w ich miejsce utworzono nowe⁴⁹. W 1928 r. w niektórych okręgach sądowych przeprowadzono zmiany w rozmieszczeniu sądów w związku z mającym wejść w życie w dniu 1 stycznia 1929 r. Prawem o ustroju sądów powszechnych⁵⁰. Na podstawie wykazu sądów z 1928 r.⁵¹ stwierdzić można, że zmiany, jakie nastąpiły w ciągu tych pięciu lat, szczególnie w odniesieniu do sądów wyższych, nie były zasadnicze. Łącznie przybył bowiem tylko jeden sąd okręgowy (w Równem, w okręgu Sądu Apelacyjnego w Lublinie), a liczba sądów powiatowych i sądów pokoju zmniejszyła się o około 70⁵².

Różnice ustrojowe w strukturze sądów powszechnych występujące w latach 1918 – 1928 zostały zastąpione, jednolitą na obszarze całego państwa, organizacją sądową, gdy w dniu 1 stycznia 1929 r. weszło w życie Prawo o ustroju sądów powszechnych. Prawo to powoływało następujące kategorie sądów: sądy grodzkie, sądy okręgowe, sądy apelacyjne i Sąd Najwyższy z siedzibą w Warszawie. Taka struktura sądów przetrwała do wybuchu II wojny światowej.

– Sąd Apelacyjny w Wilnie i 4 sądy okręgowe w: Grodnie, Nowogrodku, Pińsku, Wilnie i 94 sądy pokoju.

⁴⁸ Zob. uchwała sejmowa z dnia 16 grudnia 1921 r. w przedmiocie zmniejszenia ilości władz, urzędów i zakładów państwowych oraz personelu w nich zatrudnionego (Dz. U. 1921 r., Nr 104, poz. 750).

⁴⁹ Rozporządzenia ministra sprawiedliwości z dnia 6 listopada 1926 roku (Dz. U. 1926 r., Nr 113, poz. 670).

⁵⁰ Takie zmiany nastąpiły w odniesieniu do sądów pokoju na obszarze m. st. Warszawy oraz powiatów warszawskiego, lubelskiego i łódzkiego. Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 24 grudnia 1928 r. o ustaleniu siedzib i okręgów sądów grodzkich na obszarze m. st. Warszawy, tudzież powiatów: lubelskiego, łódzkiego i warszawskiego (Dz. U. 1928 r., Nr 104, poz. 950).

⁵¹ Wykaz sądów Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. Urz. Min. Spr. 1928 r., Nr 1, s. 13).

⁵² W roku 1924 było 713 sądów pokoju i powiatowych, w 1925–679, w 1926–677, w 1927–650 i w 1928–625. Liczba sądów okręgowych nie ulegała już zmianom i wynosiła od chwili utworzenia w 1923 roku Sądu Okręgowego w Równem – 51. Sądów apelacyjnych było do końca 1928 roku – osiem. Por. L. Oxińska-Szcześniakowa i E. Czajkowski, op. cit. Warszawa 1931 r., s. 16.